

Kejsaren trodde inte på medicinen – bara på läkare

Napoleon Bonaparte (1769–1821) är sannolikt världshistoriens mest omskrivne man. Det påstås att det skrivits hundratusentals böcker om honom, fler än om Jesus och Muhammed. Det kommer ständigt ut nya Napoleonböcker, och alla aspekter av hans liv granskas, som till exempel hans åsikter om läkekonst och läkare.

Kejsaren hade icke något förtroende för medicinen, och han intog aldrig några läkemedel, skrev redan greven Emmanuel de Las Cases i sin berömda dagbok, och Napoleon tycks verkligen ha haft en sunt skeptisk inställning till läkekonst. Han insåg, mer än de flesta, dess begränsningar. Han gillade att umgås med doktorer – men också att reta dem för deras dåliga behandlingsresultat.

Napoleons mest berömde livläkare under åren vid makten var Jean Nicolas Corvisart (1755–1821), som tjänstgjorde vid hovet från 1804 till 1815. Corvisart var en viljestark man som mot sin faders önskan studerat medicin. När han var färdig läkare, år 1782, vägrade han bära peruk, varför han hänvisades till tjänstgöring på ett sjukhus för fattiga i stadsdelen Saint-Sulpice i Paris. För en mindre energisk person hade det kunnat vara förödande för karriären, men Corvisart genomdrev förändringar och var snart professor i både patologi och fysiolo-

I STRID OM BERÖMMELSE
Målaren Antoine Jean Gros' verk »Napoleon besöker slagfältet vid Eylau den 9 februari 1807« är en tavla i kolossalformat, 8 meter bred och 5 meter hög. Napoleons mest berömde militärläkare, Dominique Jean Larrey, försökte komma med på tavlan men misslyckades. Kollegan och konkurrenten Pierre François Percy, däremot, står till vänster om Napoleons häst, med rött vid hals och ärm, bakom soldaten som sträcker ut sin vänstra arm. Tavlan finns i Louvren.

gi. Han intresserade sig särskilt för kardiologi och hjärtauskultation, och det blev en av hans elever, René Laënnec, som så småningom uppfann stetoskopet.

Napoleon och hans första hustru Joséphine fick upp ögonen för Corvisart under 1800-talets första år. Napoleon beundrade hans lugn och hans systematiska tillvägagångssätt, och dessutom tyckte kejsaren om att hans livläkare ofta avrådde från aktiv behandling. »Jag tror inte på medicinen«, sa Napoleon, »men jag tror på Corvisart« (»Je ne crois pas à la médecine, mais je crois en Corvisart.«). Livläkaren fick följa med Napoleon på flera av hans många fälttåg, bland annat till Italien 1805 och Österrike 1809, men militära aktiviteter roade inte Corvisart, och på den punkten var han mycket tydlig.

Corvisart hade också kejsarinnan Joséphine som patient. Med tiden skrev han, på hennes begäran, ut fler och fler piller till henne – ofta placebo. Även Napoleons andra hustru, Marie-Louise, använde sig ofta av Corvisarts tjänster, eftersom hon »intresserade sig mycket för småkrämpor samt trodde sig vid minsta kolik vara allvarligt sjuk«. Trots att kejsaren verkligen uppskattade Corvisart och beskrev honom som en mycket bra man, en »honnête et habile homme«, kunde han ofta inte låta bli att kalla honom kvacksalvare.

Corvisart var medicinare, och i fredstid hade medicinare betydligt högre status (och högre lön) än kirurger. I krig ökade kirurgernas betydelse. Många medicinare, som traditionellt var både mer aristokratiska och mer akademiska än kirurgerna, tyckte att kirurgerna fick alldeles för stort inflytande i Napoleons stora armé, »La Grande Armée«.

De två militärläkare som konkurrerade om Napoleons gunst och förstapositionen i Frankrikes krigsmakt var båda kirurger: Pierre François Percy (1754–1825) och Dominique Jean Larrey (1766–1842). De var sinsemellan ganska olika.

Percys starkaste sida var organisatorisk, han var en ledare och idealist som kämpade hårt och envist för sjukvården i fält. Hans uppgift var inte lätt, för behoven var enorma och resurserna mycket begränsade. Likt en nutida politiker eller landstings-tjänsteman delade Napoleon ofta ut beröm och löften till vården men avsatte inte tillräckligt med pengar. Kvaliteten på de militärläkare som verkligen nådde slagfälten var varierande, utrustningen ofta undermålig. Trots detta försökte Percy hela tiden hålla fanan högt. Han tolererade inget slarv, och han hade höga etiska krav. Han myntade begreppet »chirurgiens de pacotille«, skräpkirurger, för odugliga kollegor, och vid något tillfälle gav han en inkompetent kollega ett så kraftigt knytnävsslag att han själv skadade sitt ringfinger. Percy var själv en utmärkt kirurg, med en del egna idéer, men administrativa uppgifter tog med tiden mer och mer av hans tid i anspråk. I samband med slaget vid Eylau 1807 medgav han, för sin fru, att han var alldeles utmattad:

»Jag har arbetat hela dagen och har skickat iväg mer än femtio brev och försändelser; jag har tagit emot 280 order från ministerierna ... Jag har inte träffat någon på tre dygn; jag har papper upp till armhålorna; när andra vilar fortsätter jag att lida ... Jag har lust att riva sönder och elda upp alla papper som alltid tornar upp sig på mitt skrivbord.«

Percy samarbetade ofta framgångsrikt med lokala läkare – även fiendesidans – och hävdade att sjukvården borde stå över stridigheterna. Han var en av de första som undersökte möjligheterna att undanta alla sjukhus från krigshandlingar, en idé som långt senare togs upp av Röda Korset och i Genèvekonventionen.

Napoleon själv ses för övrigt också, av sina beundrare, som ett slags grundare av Genèvekonventionens idéer, eftersom han lade ner stor möda på att de sårade skulle tas om hand efter varje slag – och det gällde även fiendesoldater. Men som alltid, när man har att göra med Napoleon, finns det olika åsikter. Hans belackare ser engagemanget för de skadade och de dödade som ett cyniskt propagandaknep.

Dominique Larrey har blivit betydligt mer hyllad och berömd än Percy. Larrey var med på så gott som alla Napoleons fälttåg, och han var älskad och respekterad av soldaterna. Han ansåg att de svårast skadade skulle opereras först, oavsett rang. Den prioritering som gjordes kallades »triage«. Larrey införde också systemet med »ambulance« för att snabbt få sårade soldater under vård; ordet »ambu-

Napoleons livläkare Jean Nicolas Corvisart (1755–1821).

Pierre François Percy (1754–1825).

Dominique Jean Larrey (1766–1842).

TRE LÄKARE HOS NAPOLEON
Napoleon trodde inte på medicinen men litade på sina läkare. De tre mest framstående bland dem var Jean Nicolas Corvisart, Pierre François Percy och Dominique Jean Larrey.

lance« användes både om de vagnar som fraktade soldater från stridslinjen och om de tillfälliga fält-sjukhus som upprättades strax bakom fronten. På ett sådant fältsjukhus befann sig Larrey efter slaget vid Eylau, när Napoleon skickade bud efter honom för att balsamera generalen Dahlmann, som stupat. Larrey vägrade:

»Ni kan återvända, Monsieur. Tala om för Hans Majestät att jag inte kommer att överge mellan sjuhundra och åttahundra skadade, av vilka jag kanske kan rädda hälften, för att sysselsätta mig med en död man, oavsett hur ärorikt hans minne må vara.«

Men Larrey hade också en skrytsam och fåfäng sida. När Napoleon efter Eylau beställde en oljemålning av slaget och ville ha med en kirurg, för att uppmärksamma militärsjukvårdens insatser, skrev Larrey snabbt till den konstnär han trodde skulle få uppdraget och krävde att vara med på tavlan. Den gången fick han inte som han ville: det blev en annan konstnär, och på tavlan Percy.

Som kirurg var Larrey fantastiskt skicklig och otroligt snabb. En överarmsamputation kunde han klara på en minut. Efter slaget vid Borodino utförde han 200 amputationer, av armar och ben, på 24 timmar. Snabbheten var viktig, eftersom det inte fanns några möjligheter att bedöva eller söva patienten. En stark cigarr i ändtarmen kunde prövas som muskelavslappande, och om man hade tur kunde det finnas lite opium eller alkohol att ge till patienten, men för det mesta fanns inget alls.

Just amputationerna var ofta livräddande. Larrey räknade med att 75 procent av hans amputationspatienter överlevde, vilket är mycket bättre än tidigare statistik och fullt jämförbart med siffrorna från 1900-talets världskrig och Vietnamkrig. Percy var mer konservativ än Larrey och försökte oftare spara sargade armar och ben. Frågan om vilken inställning som är klokast diskuteras fortfarande; för bara några år sedan konstaterades i en amerikansk rapport om krigskirurgin i Irak eller Afghanistan att frågan om man ska amputera eller inte är en av de svåraste inom ortopedisk kirurgi.

Men Larrey ägnade sig inte bara åt amputationer. Han opererade det mesta, både i krig och i fred. När hans dotter råkade sticka sig i sitt ena öga med en brödkniv opererade han och satte den utskjutande regnbågshinnan på plats igen. När en svårt sårad soldat plötsligt försämrades insåg han att det skulle kunna bero på en alltmer blodfylld hjärtsäck, varför han skar sig genom soldatens hud, muskler och bröstorg och tömde hjärtsäcken på blod – Larrey kunde med sitt pekfinger känna hjärtspetsen slå – vilket löste det akuta problemet. Men Larrey var också klok nog att undvika onödiga operationer. Han lät ofta bli att operera skottskador och frakturer. Han moderniserade frakturbehandlingen genom att beordra immobilisering i en enkel »appareil inamovible«, ett slags föregångare till senare tiders gips.

Kejsarens redan stora förtroende för Larrey växte ytterligare i oktober 1813, efter det stora slaget vid Leipzig (som Frankrike förlorade). Antalet skadade var enormt, och kirurgerna arbetade för högtryck. Ett ögonvittne som klev in i en liten bykrog berättar

hur det såg ut i en av många tillfälliga operations-salar:

»Sedan jag tagit mig upp på andra våningen tittade jag ner på en skrämmande syn. Ett långt bord hade placerats längs ena sidan av rummet, och resten var täckt med halm och där trängdes en massa stympade och blödande stackars djävlar. Ett dussin unga kirurger, med bara överkroppar och täckta med blod, åt och drack medan de skar av armar och ben med största möjliga hastighet så snart som de sårade placerades på bordet. De kastade de amputerade benen, armarna, händerna och fötterna i ett hörn där de bildade en ohygglig hög. Blodet rann ner på golvet och gjorde halmen genomblöt innan det fortsatte nerför en trappa.«

Det anmärkningsvärda just efter Leipzig var att så många, tusentals, unga rekryter hade hand- och fingerskador. I högkvarteret var marskalkerna Soult och Oudinot säkra på att skadorna var självorsakade, ett försök att komma undan med livet i behåll. En rad militärläkare, som Desgenettes, höll med. Napoleon förväntades ge order om dödsstraff, men han ville till varje pris slippa en sådan fruktansvärd order och bestämde sig därför för att konsultera Larrey – som uppgav att det är oerhört svårt att se skillnad mellan självorsakade skador och andra. Resultatet blev att Larrey fick leda en jury med uppgift att utreda över 2 000 misstänkta fall. Efter det att varje enskild soldat utfrågats och undersökts kom juryn fram till att de allra flesta skadorna inte var självorsakade. Larrey förklarade för Napoleon att många som stått i främsta ledet säkert blivit skjutna av sina egna, bakifrån, och att de unga människans ovana vid vapnen också bidragit till olyckor, liksom den kuperade terrängen runt Leipzig.

Antagligen hade Larrey fel, och många officerare var mycket missnöjda med det friande utslaget, men Napoleon var utomordentligt nöjd och tacksam. Dagen därpå belönades Larrey med ett porträtt av kejsaren i diamantram, 6 000 francs i guld och ett bra pensionsavtal. Napoleon kallades senare Larrey för »den dygdigaste man jag någonsin träffat«.

SNABB ATT AMPUTERA

Dominique Jean Larrey var en av Napoleonkrigens mest framstående och mest beundrade kirurger. Han följde ofta med sin kejsare i fält och tjänstgjorde i de tillfälliga operationssalar där lidandet var infernaliskt och blodet rann i strömmar.

BESÖK HOS DE SMITTADE

Napoleon ville som en general visa att man inte behövde vara rädd för att vistas i närheten av sjuka. Han hjälpte själv till med att bära ut döda från fältsjukhusen. Detalj av tavlan »Napoleon besöker pestsmittade i Jaffa, den 11 mars 1799«, målad 1804 av Antoine Jean Gros. Tavlan finns nu i Louvren.

Vid Waterloo togs Larrey brutalt tillfångas av preussare som tänkte skjuta honom, men han kändes igen av en preussisk regementskirurg som varit på en av hans föreläsningar i Berlin. Därför fick han träffa marskalk Blücher, som var mycket välvilligt inställd eftersom Larrey en gång hade behandlat marskalkens son. Larrey släpptes fri.

Det har hävdats att det var under Napoleons år vid makten som den moderna franska läkekonsten föddes, trots att det finns mängder av Napoleonicitat som visar hur skeptisk han var till läkare och mediciner. Ibland fick han svar på tal. Till Desgenettes (som förutom Percy och Larrey är den ende läkare som har sitt namn inhugget på Triumfbågen i Paris) sa han en gång att kemin är medicinens kokkonst, och medicinen är mördarens vetenskap, varpå Desgenettes frågade hur Napoleon i så fall skulle definiera erövrarnas vetenskap. Den gången blev Napoleon tyst.

Napoleons skepticism innebar inte att han var ointresserad av läkarvetenskapen, men han föredrog alltid förebyggande åtgärder framför läkarinsatser, och hans favoritmedicin var god hygien, frisk luft, bra mat och vila omväxlande med fysisk träning: »L'eau, l'air et la propreté sont les principaux articles de ma pharmacopée.« Just genom förebyggande åtgärder, som bättre avloppssystem, lyckades Napoleon höja civilbefolkning-

ens förväntade medellivslängd, som bara var 28 år när han fick makten.

För egen del var han mycket måttlig med alkohol, ingen såg honom någonsin berusad. Han var måttlig med mat också, ansåg att risken att bli sjuk av att äta för mycket var betydligt större än risken att bli sjuk av att äta för lite. Många av sin tids mediciner och läkaringripanden avfärdade han som i bästa fall verkningslösa, ofta farliga, men några droger höll han högt, som kinin, och han trodde mycket på vaccinationer. I efterhand kan man konstatera att han förvånansvärt ofta hade rätt. Hans fiender hade inte alltid lika stor förståelse för sjukdomar. När briterna invaderade ön Walcheren utanför Hollands kust 1809 beordrade Napoleon sina generaler att inte ingripa, eftersom Walcheren försvarades av »sjukdom och dålig luft« – och mycket riktigt decimerades snart de brittiska trupperna av en fruktansvärd sjukdom de kallade »Walcheren feber«, med inslag av malaria, tyfus och dysenteri. Omkring 4 000 soldater dog.

Aven i »La Grande Armée« utgjorde smittsamma sjukdomar ett minst lika stort döds-hot som själva stridigheterna. Efter den stora segern vid Austerlitz 1805, där många tusen franska soldater fått sätta livet till, dog ännu fler, ungefär 18 000, i tyfus. Förloppet var ofta snabbt. Dysenteri, som är en mindre dramatisk sjukdom, var ett återkommande problem, och när tyfus, dysenteri och andra infektionssjukdomar slog till samtidigt – som på Walcheren – så ledde det ofta till massdöd. Könssjukdomar och hudsjukdomar (ofta skabb med bakterieinfektion) var också vanliga. Alkohol var ett stort bekymmer, och i Spanien förvärrades det av att många lokala viner innehöll så mycket bly att det ledde till blyförgiftning. Som i andra krig drabbades soldater av psykiska besvär, ibland posttraumatiska sådana.

Under fälttåget i Egypten tyckte sig Napoleon märka att särskilt de som blev rädda för pesten dog av den, och han ansåg därför att det var mycket viktigt med mod, »courage«, och hög moral. Han besökte pestsmittade i Jaffa som ung general 1799 och hjälpte till med att bära ut döda, för att visa att man inte behövde vara rädd. Ur sjukdomssynpunkt blev det egyptiska fälttåget en framgång: Napoleon och Larrey lyckades med hjälp av strukturerade förebyggande åtgärder hålla nere antalet sjukfall, och ovanligt nog dog färre soldater av sjukdom än i strid.

På det hela taget gjorde de franska militärläkarna stora insatser och räddade många liv, vilket ledde till att läkaryrkets status höjdes inte bara inom armén utan inom hela det franska samhället. I litteraturen ersattes Molières pompösa och inkompetenta läkarfigurer med godhjärtade och kompetenta »officiers de santé« hos Flaubert och Balzac.

Napoleon själv, som under sina år vid makten hållit sig anmärkningsvärt frisk, skulle under sin exil på Sankt Helena 1815–1821 komma att drabbas av långvarig sjukdom och av läkarinsatser som fortfarande diskuteras.

Anders Källgård
distriktsläkare,
Varberg

Artikeln är en något omarbetad text ur Anders Källgårds nyligen utkomna bok »Till Sankt Helena – nesofilens resa till Napoleons sista ö«

NOTERAT

Kamp i 30 år för en värld utan kärnvapen

»Tänk om Lise Meitner hade anat hur mycket skada och skräck som skulle bli följden av hennes upptäckt att uranatomer kan klyvas och materia omvandlas till energi ... Mindre än femton år senare detonerade de första atombomberna mot mänskliga mål. Little Boy över Hiroshima och Fat Man över Nagasaki dödade flera hundra tusen människor, genom tryck- och värmevågor och radioaktiv strålning.«

Så skriver Gösta Alfvén, docent och vice ordförande i Stockholm för Svenska läkare mot kärnvapen, SLMK, när föreningen med anledning av sitt 30-årsjubileum ger ut festskriften »Så föddes mitt engagemang för en kärnvapenfri värld«.

Skriften innehåller tio berättelser av svenska läkare om engagemang och arbete mot det stora hotet. Av texterna framgår att problemet är högst påtagligt fortfarande, med tanke på att det finns omkring 20 000 kärnvapen runt om i världen,

många »on high alert« med alla de risker som det innebär.

De svenska läkarna påpekar outröttligt att kärnvapen bryter mot humanitära lagar och i princip är förbjudna enligt Internationella domstolens i Haag rådgivande besked. Ändå finns dessa massförstörelseva-

pen kvar i vapengömmorna hos stormakter som USA och Ryssland, och i länder med aktuella konflikter som Indien och Pakistan. Kärnvapen är det »perfekta« vapnet för en terrororganisation som vill hävda sin agenda, varnar läkarna.

Festskriften.

SLMK hade som mest 10 000 medlemmar. I dag har antalet krympt till närmare 3 000, vilket är ganska mycket med tanke på att problemet befinner sig i medial skugga. Men SMLK fortsätter att bedriva sitt omfattande informationsarbete, inte minst genom föreningens webbplats <www.slmk.org>.

Gabor Hont

Ann Marie Janson Lang stred för att få kärnvapen olagliga

Ann Marie Janson Lang, docent i neurovetenskap, var under flera år på 1990-talet kontaktperson i WHO för IPPNW, den internationella läkarorganisationen för en kärnvapenfri värld. Tidigare var hon aktiv även i Svenska läkare mot kärnvapen. Berättelsen om hennes mångåriga kamp har något av en detektivhistoria över sig.

Journalisten och författaren

Ami Lönnroth har intervjuat Ann Marie Janson Lang om entusiasmen, engagemanget, viljan, svårigheterna och segrarna i råvspelet kring förhandlingsborden.

LÄS MER Ami Lönnroths intervju med Ann Marie Janson Lang – läs den på Läkartidningens webbplats Lakartidningen.se